

O'ZBEKISTON RESPUBLIKASI OLIY VA O'RTA MAXSUS TA'LIM VAZIRLIGI

TERMIZ DAVLAT UNIVERSITETI

PEDAGOGIKA FAKULTETI

MAKTABGACHA TA'LIM YO'NALISHI II –KURS 204-GURUH TOLIBI

SAMANOVA ULDONAning

MUSTAQIL ISHI

**O'YIN BOG'CHA YOSHIDAGI BOLALARDA  
YETAKCHI FAOLIYAT SIFATIDA.**

Termiz – 2014

# **Mavzu : O‘yin bog‘cha yoshidagi bolalarda yetakchi faoliyat sifatida.**

Kirish

Asosiy qism boblari.

I. bob O‘yin maktabgacha yoshdagi bolalar asosiy faoliyati ekanligi.

1.1 O‘yin faoliyati nazaryasi

1.2 Bolaning psixik o‘rishida o‘yinning ahamiyati.

1.3 Maktabgacha yosh davrida o‘yining takomillashuvi.

II. bob Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida o‘yinning ahamiyati.

2. 1 O‘yin turlari va ularni psixologik xususiyatlari.

2. 2 “Sehrli mamlakatga sayohat” o‘yini va uning tashkil etilishi.

2.3 ”Narsalarni taqqoslash” o‘yini.

2.4 “Qiyalikdagi sharcha” o‘yini.

III. Xulosa va tavsiyalar

IV. Foydalanilgan adabiyotlar

V. Ilovalar

## Kirish

**Mavzuning dolzarbligi:** Jamiyatning ma'naviy takomili unda amalga oshiriladigan ta'lim - tarbiya ishlarining mazmuni, shakl va mohiyatiga bog'liqdir. SHu boisdan ham ta'limdagi yangilanishni, respublikamizda amalga oshirilayotgan bosqichma - boskich ta'lim tizimini pedagogik talqin qilish, bu jarayonni samaradorli kechishini ta'minlash zaruriyati yuzaga keladi.

Haqiqatdan ham o'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi hayotni va kishilar o'rtasidagi turli munosabatlarni har tomonlama bilib olishga qaratilgan faoliyatidir. Maktabgacha yoshdagi bolaning o'yin faoliyati mazmun jihatdan har kungi vaziyatga qarab o'zgarib turadi. O'yin doimo o'zgarib turganligi tufayli bola o'ynab charchamaydi, zerikmaydi. Bolaning atrof muhitga kishilarga, narsalarga va o'ziga bo'lgan turli munosabatlari mazmun hamda shakl jihatdan har doim o'zgarib turadigan o'yin jarayonida namoyon bo'ladi. Bolalarning turli ehtiyojlari, istak va qiziqishlari, qobiliyatlari hamda bir qancha shaxsiy fazilatlari o'yin jarayonida bevosita rivojlanadi.

O'yin jarayonidagi bolalar faol faoliyatining psixik taraqqiyot uchun ahamiyati shundaki, bolalarning turli sifat va fazilatlari o'yin jarayonida faqat namoyon bo'libgina qolmasdan, bunda sifat va fazilatlar mustahkamlanadi, o'zlashtiriladi. SHuning uchun psixologiya nuqtai nazardan oqilona ya'ni to'g'ri tashkil qilingan o'yin bola shaxsini har tomonlama o'stiradi va shuning bilan birga bolaning butun psixik jarayonlarida –sezish, idrok, diqqat, xotira, tafakkur, xayol va irodani ildam rivojlanishiga yordam beradi.

O'yin o'z mohiyati jihatidan katta kishilarning hatti –harakatlari va xulq-atvorlariga faol taqlid qilishdan iborat bo'lishi tufayli bolalarda ma'naviy sifatlarning mustahkamlanishi uchun va odob – axloq qoidalarini bilib olishlari uchun keng imkoniyatlar beradi. Maktabgacha yoshdagi bola o'yin jarayonida tabiblik yoki muallimlik rolini bajarayotgan bo'lsa, shu kasbga tegishli barcha

sifatlarni namoyon qilishga intiladi. Ular o'yinga juda berilib ketsalar, bajarayotgan rollariga xos sifatlar shunchalik samimiy, ijodiy tarzda namoyon bo'ladi. Bolalar uchun o'yin mazmunining hech bir chegarasi yo'q.

Maktabgacha yoshdagi bolalar kattalar hayotini hamma tomonlarini o'z o'yinlarida aks ettira oladilar. O'yinning ahamiyati bola shaxsining o'sib kamolotga etishiga ta'sir ko'rsatishdin iboratdir. O'yin har bir yosh bosqichda bolaning tevarak atrofdagi dunyoni va kishilar o'rtasidagi munosabatlarni bilib olishni ifodalaydi. Bolaning moddiy dunyoga, kishilarga o'z-o'ziga munosabati o'zgarayotgan o'yinda namoyon bo'ladi. Bolalarning ehtiyojlari, istak, qiziqish (xavas) lari bevosita o'yinda ifodalanadi. O'yin bolalarning xayolparastligi tufaydi narsalar va kishilar dunyosini ular uchun ma'qul tomonga "o'zgartirish" imkoniyatini beradigan faoliyatdir.

Ma'lumki, bolalarning asosiy vaqti o'yin bilan o'tadi. O'yin maktabgacha yoshdagi bolalarni har tomonlama rivojlanishining muhim vositasi, ularning asosiy faoliyati bo'lib hisoblanadi. O'yin jarayonida bola shaxsi faoliyat sub'ekti sifatida shakllana boshlaydi. O'yin uzoq davrlardan beri mashhur olimlar, pedagog-psixologlar, faylasuflar, sotsiologlar, etnograflar va madaniyat arboblari diqqatini o'ziga qaratib kelingan dolzarb mavzudagi muamolardan biridir.

**Kurs ishining maqsadi .** O'yin bog'cha yoshidagi bolalarda yetakchi faoliyat ekanligini haqida ilmiy adabiyotlardan ma'lumotlar to'plash, tahlil qilish hamda tajriba jarayonida o'rganish.

**Kurs ishining vazifalari quydagilardan iborat**

- 1) Kurs ishining nazariy qismini ilmiy adabiyotlar asosida yoritib berish.
- 2) Maktabgacha ta'lim muassasasida tajriba o'tkazish.
- 3) O'yin faoliyatida maktabgacha yoshdagi bolalarni kuzatish, tahlil qilish.
- 4) Yig'ilgan ma'lumotlar asosida xulosa va tabsiyalar ishlab chiqish.
- 5) Taqdimot va rasmlar tayyo'rlash.

**Kurs ishining obekti .** O‘zbekiston Respublikasi Xalq ta’limi vazirligi Surxondaryo Viloyati Termiz SHaxar Xalq ta’limi muasasalari faoliyatini metodik ta’minlash va tashkil etish bo‘yicha bo‘limiga qarashli 6- maktabgacha ta’lim muassasasi 5- 6 yoshli tarbiyalanuvchilari .

**Kurs ishi metodlari:**

- 1) Kuzatish.
- 2) Cuhbat.
- 3) «Sehrli mamlakatga sayohat» o‘yini .
- 4) ”Narsalarni taqqoslash”.
- 5) “Qiyalikdagi sharcha”

**Kurs ishining tuzilisi.** Kirish, asosiy qism boblari, I-bob nazariy qism bo‘lib, 3 paragrafdan iborat, II-bob amaliy qism ham 3 paragrafdan iborat, III-bob xulosa va tavsiyalar , foydalanilgan adabiyotlar ro‘yxari, ilovalardan iborat.

## 1.1 O'yin faoliyati nazaryasi

Go'dakning bir yoshgacha davrdagi psixologik xususiyatlarini o'rganish bo'yicha qator tadqiqotlar mavjud. Shular orasida N.L.Figurin, M.P.Denisova, M.Yu.Kistiyakovskaya, A.Vallon, D.B.Elkonin, E.A.Arkin, S.Fayans, Sh.Byuler, F.I.Fradkinalarning asarlari aloqida aqamiyatga molikdir. S.Fayans tajribasida go'dakka chiroyli va jozibador o'yinchoqlar 9 sm masofadan ko'rsatilganda u butun vujudi bilan ularga intilgan, keyinchalik oraliq 60 sm bo'lganida bolaning intilishi, qo'l cho'zishi, sustlashgan, cho'zilishi, itiyorsiz qarakati mutlaqo so'ngan. U o'yinchoq bilan bir qatorda turgan katta kishiga qam ana shunday befarq qaragan. Masofaga qanchalik qisqarsa, bolaning unga intilishi, qiziqishi shunchalik kuchayib borishini kuza-tish mumkin.

Tadqiqotchi A.V.Yarmolenko yarim yoshlik go'daklarda jozibali narsalarning o'zaro qiyosiy tasnifini tadqiq qilgan. Muallif olgan ma'lumotlarga qaraganda go'dak beqisob jismlar orasida insonni (katta yoshli odamlarni) tobora aniqroq, ravshanroq ajrata boshlagan. Shu bilan birga qarakatsiz ko'ruv qo'zqatuvchisiga diqqatni to'plash 26 sekunddan 37 sekundgacha qarakat qilmayotgan odamga bolaning tikilishi, 34 sekunddan 38 sekundgacha, xarakatdagi ko'ruv qo'zqatuvchisiga qarashi 41 sekunddan 78 sekundgacha, harakatdagi insonga e'tibor berishi 49 sekunddan 88 sekundgacha ortgan. Tajribada go'dakning xarakatlanayotgan odamga diqqatini to'plab turishi 4 marotaba ortgani aniqlangan. Go'dak jonsiz narsalarga qaraganda odamga diqqatini barqaror qaratishi uning kattalarga munosabati o'zgarganidan emas balki ular bilan aloqaga kirishganda sust retseptor o'rmini faolroqi egallaganidandir. Go'dakda fazoviy tassavvurning boyishida jumlalarning idrok qilishidagi farqlashning takomillashuvi muqim vosita xisoblanadi. qayot tajribasi ortib borishi mashqlar natijasida jismlarning alomatlar va belgilarni o'quvi paydo bo'ladi.

Olimaning fikricha 3- oydan 6 oylikkacha bolada katta yoshdagi odamlar bilan tanlab munosabatda bo'lishi vujudga keladi. Uch oylik go'dak begonalar

orasidagi tuqqan onasini ajrata olsa, yarim yoshdan boshlab esa begonalar ichidagi qarindoshlarini qam farqlay boshlaydi. M.Yu.Kistayakovskaya ma'lumotiga ko'ra, 5-6 oylikda u muomala qilayotgan notanish shaxsga bir oz tikiladi, keyin yo kulimsiraydi yoki undan yuzini o'giradi, xatto, qo'rqib yiqlab yuboradi. Bolada o'zini parvarish qilayotgan yaqin kishilariga boqlanib qolishi sodir bo'ladi. Ana shu sababli onasini yoki enagasini ko'rsa qiyqirib qarshilaydi, unga talpinadi, qo'l-oyoqini ixtiyorsiz tipirchilatadi. U yarim yoshga to'lganda atrofdagi yaqin kishilari, qarindosh-uruqlariga, xatto qo'ni -qo'shnilarga qam boqlanib (o'rganib) ko'nikib qoladi. Taxminan 8-9 oyligidan kattalar bilan dastlabki o'yin faoliyatini boshlaydi. O'yin faoliyatidagi tabassum, jonlanish, shodlik, tuyqulari avval faqat kattalar ishtirokida namayon bo'ladi, vaqt o'tishi bilan uyinning o'zi bolaga quvonch baqishlaydi. Go'dak bir yoshga yaqinlashgan sari kattalarning xattixarakatlarini izchil kuzatishdan tashqari unda asta-sekin ularning ko'mak berish ishtiyoqi tuqiladi. Natijada bola individual faoliyat turidan qamkorlikdagi faoliyatga qam o'ta boshlaydi. Ma'lum, qamkorlikdagi faoliyat muloqot ko'lamini kengaytirishga yordam beradi.

Bolaning umumpsixologik taraqqiyoti faqat o'yin jarayonidagi (A.Leontev) amalga osqisqini inobatga olib ularning o'yinlarining mazmunan boyitisqiga katta e'tibor qaratishimiz lozim.

Boq'chqa yosqidagi bolalarning suyujetli va rollarga bo'linib, o'ynaladigan o'yinlari deyarli q amma vaq t jamoa q olda amalga osqiriladi. Syujetli va rollarga bo'linib o'ynaladigan o'yinlar bolalarning ko'pgina psixik jarayonlari va sqaxsiy psixologik sifatlarini rivojlan-tirisqga yordam beradi. O'yin sqaroitining o'ziyoq bolalar diq q atini atrofdagi narsa va q odisalarga faol yunaltiri sqini talab q iladi. Bu esa, o'yin faoliyati davomida bola-larni niq oyatda faollasqtiradi, ya'ni ular kuzatuvqcqan, tez esda olib q oladigan, q ar bir narsani atroflicqa va cquq ur taq lil q iladigan bo'ladilar.

Syujetli va rollarga bo'linib, o'ynaladigan o'yinlar o'yin jarayonida bolalarning bir birlari bilan faol munosabatda bo'lisqlariga imkon yaratadi. Bu

bolalar nutq ining tez rivojlanishiga olib keladi. Ma'lumki, syujetli va rollarga bo'linib o'ynaladigan o'yinlarning o'z qonun - qoidalari mavjud. Bu qonun - qoidalarga rioya qilisqda bolalar o'z iroda kucqlarini isqga soladilar. Binobarin, o'yin faoliyati davomida bolalarning irodaviy sifatleri qam rivojlanadi. Turli yosqdagi boq cqa bolalarining o'yin faoliyatlari ularning barcqa aks ettirisq, ya'ni psixik jarayonlarini, aqliy imkoniyatlarini, sqaxsiy psixologik sifatlarini, xarakter xislatlarini tarkib toptirib, rivojlantiradi. Squ narsa qarakterliki, boq cqa yosqidagi bolalarning turli - tuman o'yin faoliyatlari sekin - astalik bilan ularni o'q isq faoliyatiga tayyorlayd

Roli o'yin mazkur yosh davirdagi bolalarning eng muhim faoliyati bo'lib, ular bunday o'yinda go'yo katta yoshdagi odamlarning barcha vazifali va ishlarni amalda bevosita bajaradilar. shu boisdan o'yin voqealari, oilaviy turmush hodisalari shaxslararo munosabatlarni umumlashtirgan holda aks ettirishga harakat qiladilar. Bolalar kattalarning turmush tarzi, his-tuyg'u, o'zaro muomala va muloqatlarning xususiyatlarni o'ziga va o'zgalarga atrof muhitiga munosabatlarni yaqol voqelik tarzida ijro etishi uchun turli o'yinchoqlardan, shuningdek, ularning vazifasini o'tovchi narsalarda ham foydalaniladi. Bolaning ongida uni qurshab turgan voqeolik to'g'risidagi xilma xil o'yin faoliyatni takomillashtiradigan sharoitlarni tadqiq qilgan N.M. Aksarinaning ta'kidlashicha o'yin o'z-o'zidan vujudga kelmaydi buning uchun kamida uchta sharoit bo'lishi lozim bunga

- 1) taasurotlar tarkib topish.
- 2) har xil ko'rinishdagi o'yinchoqla va tarbiyaviy ta'sir vositalarning muhayyoligi.
- 3) bolalarning kattalar bilan tez-tez muomala va muloqatga kirishuvi. Bunda kattalarning bolaga bevosita ta'sir ko'rsatish uslubi hal qiluvchi rol o'ynaydi.

D.B. Elkonin o'z tadqiqotida rolli o'yinning syujeti bilan bir qatorda, uning mazmuni ham mavjud ekanini yozadi. Uning fikricha o'yinda bola kattalar



faoliyatining asosiy jihatini aniqroq aks ettirishi o'yinni mazmunini A.P.Usovaning tadqiqotlarida ta'kitlanishicha, rolli o'yin ishtirokchilarni safi yosh ulg'ayishiga qarab jinsiy tofovutlariga binoan kengayib boradi. uch yoshli bolalar iiki uchtdan guruhga birlashib, uch besh daqqiqa birga o'ynab oladilar 4-5 yoshli guruhi 2-3 tadan ishtirokchidan iborat bo'lib ularning hamkorligidagi faoliyati 40-50 daqiqa davom etadi o'yin davomida qatnashchilar soni ham ortib boradi: 6-7 yoshli bolalarda roli o'yini guruh yoki jamoa bo'lib birga o'ynash istagi vujudga keladi avval rolar taqsimlanadi o'yining qoidalari va shartlari tushinriladi (o'yindavomida bolalar bir –birlarni harakatini qatq nazorat qiladilar).

D.B.Elkonin uz tadkikotida rolli o'yinning syujeti bilan bir katorda, uning mazmuni xam mavjud ekanini yozadi. Uning fikricha, o'yinda bola kattalar faoliyatining asosiy jixatini anikrok aks ettirishi o'yinning mazmunini tashkil kiladi.

A.P.Usovaning tadqiqotlarida ta'kidlanishicha, rolli o'yin ishtirokchilarining safi yosh ulgayishiga karab, jinsiy tafovutlarga binoan kengayib boradi:

a) uch yoshli bolalar 2-3 tadan guruxga birlashib, 3-5 dakika birga uynay oladilar;

b) 4-5 yoshlilar guruxi 2-5 ishtirokchidan iborat bulib, ularning xamkorlikdagi faoliyati 40-50 dakika davom etadi, o'yin davomida katnashchilar soni ortib xam boradi;

v) 6-7 yoshli bolalarda rolli o'yinni gurux yoki jamoa bulib birga uynash istagi vujudga keladi, natijada avval rollar taqsimlanadi, yyinning koidalari va shartlari tushuntiriladi (yyin davomida bolalar bir-6irlarining xarakatini katgik nazorat kiladilar)

D.B.Elkonin harakatli o'yinning qoidalari mazmuni o'zaro bog'liqligidan kelib chiqib ularni besh guruhga ajratadi: 1) harakatga taqlid qilish; 2) muayyan

syujetni drammalashtirilgan o'yinlar; 3) syujeti oddiy o'yinlar; 4) syujetsiz qoidali o'yinlar; 5) aniq maqsadga qaratilgan mashqlardan iborat sport o'yinlari.

Bolani o'yinga undamagan omil uning katta yoshdagi odamlarning borliq to'g'risidagi va shaxslararo munosabati haqidagi tasavvuri va ularni o'z shaxsiy faoliyatida sinab ko'rish istagidir, shuningdek, jamoa bo'lib o'ynayotgan tengqurlari bilan bevosita muloqotga kirishish ishtiyoqidir. Bolalar psixologiyasi fanida to'plangan ma'lumotlar tahliliga asoslanib, mazkur yosh davri bo'yicha quyidagi xulosani chiqarish mumkin: 1) o'yin faoliyatida bola turli harakatlarni to'raligicha namoyish etishga, ularni bajarish usullarini ko'rsatishga ishtiyoqmand bo'ladi; 2) keyinchalik esa barcha xatti-harakatlarni umumlashtirib aks ettirishga urinadi.

Bola o'sib borgan sayin narsalar va o'yinchoqlarning nomini o'zgartirish, yangi nom bilan atash engillashadi. SHuningdek faqat yangi vaziyatda jismlar nomini o'zgartirish bilan kifoyalanib qolmay, ularni yangi nomga muvofiq qo'llash imkoniyati ham vujudga keladi. o'yin faoliyatida foydalaniladigan narsalarni yangicha nomlash qator muammoli vaziyatlarni vujudga keltiradi.

o'yin faoliyatida narsalar nomini o'zgartirish o'zining psixologik mlhiyati bilan murakkab holat hisoblanadi. Ayniqsa, so'z bilan predmetning o'zaro munosabatida ularga uzviy bog'liq harakatlar alohida ahamiyat kasb etadi.

YUqoridagi mulohazalar asosida aytish mumkinki, katta kishilar hayoti va faoliyatining o'rnini bosuvchi ashyolar ularning harakatini umumlashgan holda ifodalashning moddiy tayanchi hisoblanadi. SHunday ekan, o'yin faoliyatida bola harakatining rivojlanishi o'yin mazmuniga ko'proq bog'liqdir. CHunki bolaning xatti-harkati qanchalik ihcham va umumlashgan bo'lsa, u kattalarning faoliyati mazmunini aks ettirishdan shunchalik yiroqlashadi. Binobarin, u odamlarning narsalarga va bir-biriga munosabatini amalda bajarishga o'tadi va shuning uchun narsalar bilan harakat qilishda kattalarning ijtimoiy munosabatlarini to'g'ri ifodalashga intiladi.

Har qanday o'yinning va o'yin faoliyatining markazida bola katta kishilarning faoliyati va o'zaro munosabatini, muomalasini o'ziga xos tarzda aks ettirishi, takrorlashi imkoniyati turadi. SHunga ko'ra o'yin ijtimoiy ahamiyat kasb etib, bola insoniyat tomonidan asrlar davomida yarailgan qimmatli bilimlar, amaliy ko'nikmalar, malakalar va odatlarni o'rganishga imkon yaratadi, oqibatda uni shaxslararo muloqotning mohiyatiga olib kiradi.

SHunday qilib, psixolog adabiyotlar tahliliga tayanib maktabgacha yoshdagi bolalarning o'ziga xos xususiyatlari qatoriga quyidagilarni kiritish mumkin:

1) bola odamlarning faoliyati, ularning predmetlarga munosabati va o'zaro muomalasiga qiziqadi;

2) bolalar rolli o'yinda atrofdagi voqelikning eng tashqi ifodali, jo'shqin xis-tuyg'uli jihatlarini aks ettiradilar;

3) rolli o'yinda bola kattalar bilan bir xil sharoitda, yagona zaminda yashayotganini his etgan holda o'z istagini amaliyotga tadbqiq qiladi;

4) kattalar hayoti va faoliyatiga kirish bolaning tasavvuri timsollari tariqasida namoyon bo'lsa ham, umuman uning chinakam shaxsiy hayotida o'chmas iz qoldiradi.

Bola psixikasining taraqqiy etishda o'yinning roli beqiyosdir. Biz bolaning psixik taraqqiyotini o'yinsiz tasavvur qilishimiz qiyin. CHunki, o'yin orqali bola faqat jismoniy tomondan emas, balki psixologik tomondan ham rivojlanadi. O'yin orqali bola olamni, undagi narsa hodisalarni, ularga xos xususiyatlarni o'rganibgina qolmay, balki nutq so'zlashga, mustaqil fikrlashga xayol qilishga, ijod qilishga, muomala madaniyatiga o'rganadi.

Ko'pchilik psixologlar hamda pedagoglar o'yinning psixologik masalalari bilan bevosita shug'ullanib, o'yinlarning bolani psixik kamol toptirishdagi ahamiyatiga alohida to'xtalib o'tganlar. Ma'lumki, o'yin bola uchun voqelikni aks ettirishdir. Bu voqelik bolani qurshab turgan voqelikdan ancha qiziqarlidir.

o'ymning qiziqarliligi uni anglab etishning osonligidadir. Kattalar hayotida faoliyat, xizmat, yumush qanday ahamiyatga ega bo'lsa, bola hayotida o'yin ham xuddi shunday ahamiyat kab etishi mumkin.

Jahon psixologiyasi fanida to'plangan boy ma'lumotlarga asoslanib, quyidagicha mulohaza yuritish mumkin. Masalan, eng sodda psixik jarayondan eng murakkab psixik jarayongacha hammasining eng muhim jihatlarini shakllantirishda o'yinlar katta rol o'ynaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarda harakatning o'sishiga o'yinning ta'siri haqida gap borganda avvalo shuni aytish kerakki, birinchidan, o'yinni tashkil qilishning o'ziyoq mazkur yoshdagi bolaning harakatini o'stirish va takomillashtirish uchun eng qulay shart-sharoit yaratadi. Ikkinchidan, o'yinning bola harakatiga ta'sir etishining sababi va xususiyati shuki, harakatning murakkab ko'nikmalarini sub'ekt aynan o'yin paytida emas, balki bevosita mashg'ulot orqali o'zlashtiradi. Uchinchidan, o'yinning keyinchalik takomillashuvi barcha jarayonlar uchun eng qulay shart-sharoitlarni vujudga keltiradi. SHu boisdan o'yin faoliyati xatti-harakatni amalga oshirish vositasidan bolaning faolligini ta'minlovchi mutaqlil maqsadga aylanadi. Negaki, u (o'yin) sub'ekt (jonzot) onginging dastlabki ob'ekti darajasiga o'sib o'tadi. Maktabgacha yoshdagi bola muayyan xususiyatga ega bo'lgan rolni tanlaydi, shu bilan birga u yoki bu personajga xos qat'iy yurish-turishni ongli ravishda ijro etishga intiladi. SHunday ekan, o'yin mazkur bola uchun eng zarur faoliyatga aylana boradi va yangi shakldagi harakatlarni, takomillashtirish, ularni anglagan holda esga tushirish ehtimoli yaqqol voqelikka aylana boshlaydi. Mazkur harakatlarni egallash bolada jismoniy mashqlarni ongli ravishda bajarish imkoniyatini vujudga keltiradi (A.V.Zaporojets).

Bolaning o'yinlar shart-sharoitidan kelib chiquvchi ongil maqsadi harakatlarni bajarish kezida o'z ifodasini topadi va uning o'z oldiga qo'ygan maqsadi esda olib qolish va esga tushirish jarayonlariga aylanadi.

Bolaning laboratoriya sharoitiga nisbatan o'yinlarda ko'proq so'zlarni eslab qolish va esga tushirish imkoniyatiga ega bo'ladilar, bu esa ixtiyoriy xotira xususiyatini chuqurroq ochishga yordam beradi. Tajribada yig'ilgan ma'lumotlarni tahlil qilish quyidagicha xulosa chiqarish imkonini beradi: a) o'yinda bola tomonidan ma'lum rol tanlash va uni ijro etish jarayoni bir talay axborotlarni eslab qolishni talab qiladi; b) shu boisdan personajning nutq boyligini egallash, xatti-harakatini takrorlashdan iborat ongli maqsad bolada olinroq paydo bo'ladi va oson amalga oshadi.

O'yin faqat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay, bolaning xulq-atvoriga ham joriy ta'sir ko'rsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarini tarkib toptirishga bog'liq psixologik muammoni o'rgangan Z.V.Manuylenkoning fikricha, biror maqsadga yo'naltirilgan mashg'ulotga nisbatan o'yinda xulq ko'nikmalarini oldindan vva osonroq egallash mumkin. Ayniqsa, bu omil maktabgacha yoshdagi bolalarda yosh davrining xususiyati sifatida o'zining ifodasini topadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini o'zi boshqarish ko'nikmasi o'yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda qariyb baravarlashadi. Ba'zan ular ayrim vaziyatlarda, masalan, musobaqa paytida o'yindagiga qaraganda yuqoriroq ko'rsatkichga ham erishishlari ham mumkin. Yuqoridagi mulohazalar asosida umuman aytganda, o'yin va o'yin faoliyati bolada o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarini shakllantirish uchun muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolaning aqliy o'sishi to'g'risida fikr yuritilganda, oldingi bobda qayd qilinganidek, shuni aytish ham kerakki, narsalarni yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash holatidan kelib chiqib, sub'ekt o'yin paytida faol harakat qilishga urinadi. Chunki u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasavvur qilinayotgan, fikr yuritilayotgan jismlar mohitini aks ettiruvchi harakat rejasiga o'tadi. Bola jismlarning moddiy shaklidan birdaniga hayoliy ko'rinishiga o'tishida unga tayanch nuqtasi bo'lishi kerak, vaholanki shunday tayanch nuqtasi vazifasini o'tuvchi narsalarning aksariyatidan o'yinga bevosita ob'ekt sifatida

foydalaniladi. o'yin faoliyatida mazkur jismlar qandaydir alomatlarni aks ettiruvchi sifatida emas, balki ana shu tayanch narsalar to'g'risida fikrlash uchun xizmat qiladi, shuningdek, tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog'liq jihatini aks ettiradi. YUqorida aytilganidek, narsa bilan o'yin harakatlarining takomillashuvi harakat shakli, xususiyati bosqichi kabilarni qisqartirish va umumlashtirish hisobiga amalga oshiriladi. o'yin harakatlarining qisqarishi va umumlashuvi ularning aqliy ko'rinishdagi mantiqan izchil, yig'iq shaklga o'tishning asosini tashkil qiladi.

Psixolog J.Piaje o'yinda jismlarga yangi nom berish omiliga jiddiy e'tibor bilan qarab, bu ish ramziy ma'noli tafakkur shakllanishining tayanchi, degan xulosaga keladi. Lekin bu xulosa vaziyatni aks ettirishning birdan-bir to'g'ri yo'li ekanligini bildirmaydi. SHuning uchun narsaning nomini o'zgartirish bilan bolada tafakkur va aql-zakovat o'sishini kutish ham mantiqqa mutloqa ziddir. Aslida narsalarni qayta nomlash emas, balki o'yin harakatlarining xususiyatini o'zgartirish bolaning aqliy o'sishiga sezilarli ta'sir o'tkaza oladi. Darhaqiqat, o'yin faoliyatida bolalarda harakatning yangi ko'rinishi, ya'ni uning fikriy, aqliy jihati namoyon bo'ladi va shuning uchun o'yin harakatlarini shakllantirish jarayonida bolada fikrlash faoliyatining dastlabki ko'rinishi vujudga keladi. Bolaning aqliy kamol topishida yoki uning umumiy kamolotida o'yinning muhim ahamiyat kasb etishi xuddi mana shu dalil orqali o'z ifodasini topadi.

Bola o'yin faoliyatida maktab ta'limiga tayyorlanib boradi, shu boisdan, unda aqliy harakatlarning yaqqol shakllari tarkib topa boshlaydi. Lekin o'yin faoliyatida bolaning aqliy o'sishini chuqurroq izohlab berish hali etarli tajriba ma'lumotlari mavjud emas.

Rolli o'yin faqat alohida olingan psixik jarayon uchun ahamiyatli emas, bolada shaxsiy xususiyat va fazilatlarni shakllantirishda sham zarurdir. Binobarin, katta yoshdagi odamlar rolini tanlab, uni bajarish bolaning his-tuyg'usini qo'zg'atuvchilar bilan uzviy bog'liq holda namoyon bo'ladi. CHunki o'yin davomida bolada har xil xohish va istaklar tug'ila boradi, bular boshqa

narsalarning tashqi alomatlari, o'ziga rom etishi sababli hamda bolaning ixtiyoridan tashqari, tengdoshlarining ta'siri ostida tug'iladi.

Ma'lumki bolaning yoshi ulg'ayib, mustaqil harakat qilish imkoniyati oshgan sari uning atrofdagi narsa va hodisalar dunyosi ham kengayib boradi. Bolaning maktabgacha yoshdagi davrida, uning faoliyat doirasiga atrofidagi kuchi etadigan, qo'lidan keladigan narsalardan tashqari, kattalarning faoliyatlariga doir, yani ularning hali mutlaqo aqlari etmaydigan, jismoniy jihatdan kuchlari etmaydigan narsalar ham kiradi. Chunki ular turmush tajribalarining ozligi va binobarin, haddan tashqari qiziquvchanliklari tufayli atrofdagi hamma narsa va hodisalarni bilishga intilaveradilar.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uchun mavxum nazariy faoliyatning, ya'ni nazariy yo'l bilan bilish faoliyatining bo'linishi mumkin emas. Bu yoshdagi bolalarning atrofdagi narsalarni bilish faoliyatlari faqat bevosita harakat shaklida bo'ladi. Maktabgacha yoshdagi bolalarning haddan tashqari faol (betinim, harakatchan) ekanliklarining sababi ham shundadir.

Maktabgacha yoshdagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Bu o'rinda shu narsa e'tiborliki, bola bilishga tashnaligidan atrofdagi o'zining kuchi, aqli etadigan narsalar bilangina emas, balki kattalar uchun mansub bo'lgan, o'zini kuchi ham, aqli ham etmaydigan narsalar bilan ham amaliy munosabatda bo'lishga, ya'ni bilib olishga intilaveradi. Buning natijasida bolaning xaddan tashqari tez ortib borayotgan turlari ehtiyojlari bilan ularning tor imkoniyatlari o'rtasida keskin qarama – qarshilik yuz beradi. Masalan bola avtomashinani, tramvayni o'zi xaydagisi, rostakam otga minib yurgisi, uchuvchi bo'lib samolyotda uchkisi, rostakam militsioner bo'lgisi keladi. Biroq, bola o'zidagi bunday ehtiyojlarni birortasini ham xaqiqiy yo'l bilan qondira olmaydi. Chunki bu yoshdagi bolada bunday kasblarga mansub bo'lgan murakkab ko'nikma va malaka yo'k, bo'lishi ham mumkin emas.

Rus pedagogi A.S. Makarenko “Bola o‘yinda qanday bo‘lsa, o‘shib ulg‘aygach ishda ham ko‘pincha, ko‘p jixatdan shunday bo‘ladi” –deb to‘g‘ri aytgan edi. A.M. Gorkiy “O‘yin bolalar yashayotgan va o‘zgartirishi ish lozim bo‘lgan dunyoni bilish yo‘lidir”-deb bejiz aytmagan.

O‘yin fakat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay balki bolaning xulq-atvoriga xam ijobiy ta’sir kursatadi. Bogcha yoshidagi bolalarda uz xulkini boshqarish kunikmalarini tarkib toptirishga boglik psixologik muammoni urgangan Z.V.Manuylekoning fikricha, biror maksadra yu-naltirilgan mashgulotga nisbatan yyinda xulk kuknikmalarini oldinroq va osonroq egallash mumkin. Ayniksa, bu omil bogcha yoshi davrining xususiyati sifatida uzining yorkin ifodasini topadi. Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda uz xulkini uzi boshqarish kunikmasi yyin faoliyatida xam, boshqa sharoitlarda xam qariyb baravarlashadi. Ba’zida ular ayrim vaziyatlarda, masalan, musobaqa paytida yyindagiga qaparanda yukorirok kursatkichga xam erishishlari mumkin. YUkoridagi muloxazalar asosida umuman aytganda, yyin va yyin faoliyati bolada uz xulkini boshqarish kunikmalarini shakllantirish uchun muxim axamiyat kasb etadi.

Bolaning akliy usishi xaqida fikr yuritilganda, shuni xam aytib utish kerakki narsalarni yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash xolatidan kelib chiqib, sub’ekt yyin paytida faol qapakat kilishga urinadi. CHunki u moddiy narsalarga asoslangan xarakat rejasidan tasavvur qilinayotgan. fikr yuritilayotgan jismlar moxiyatini aks ettiruvchi xarakat rejasiga utadi. Bola jismlarning moddiy shaklidan birdaniga xayoliy kyrinishga utishida unga tayanch nuqtasi bulishi kerak, voxolanki shunday tayanch nuqtasi vazifasini utovchi narsalarning aksariyatidan yyinda bevosita, ob’ekt sifatida foydalaniladi. O‘yin faoliyatida mazkur jismlar kandaydir alomatlarni aks ettiruvchi sifatida emas, balki ana shu tayanch narsalar tugrisida fikrlash uchun xizmat kiladi, shuningdek, tayanch nuqtasi xarakatning yakkol narsa bilan boglik jixatini aks ettiradi.YUkorida aytilganidek, narsa bilan yyin xarakatlarining takomillashuvi xarakat shakli xususiyati, boskichi kabilarni qisqartirish va umumlashtirish xisobida amalra



oshiriladi. O'yin xarakatlarining kisqarishi va umumlashuvi ularning akliy kurinishidagi mantikan izchil yigiq shaklga utishning asosini tashkil qiladi.

Psixolog J.Piaje yyinda jismlarga yangi nom berish omiliga jiddiy e'tibor bilan qarab, bu ish ramziy ma'noli tafakkur shakllanishining tayanchi, degan xulosaga keladi. Lekin bu xulosa vaziyatni aks ettirishning birdan-bir tugri yuli ekanligini bildirmaydi. SHuning uchun narsaning nomini uzgartirish bilan bolada tafakkur va akl zakovat usishini kutish xam mantiqqa mutlaqo ziddir. Aslida narsalarni qayta nomlash emas, balki yyin xarakatlarining xususiyatini uzgartirish bolaning akliy usishiga sezilarli ta'sir utkaza oladi. Darxakiqat, o'yin faoliyatida bolalarda xarakatning yangi kurinishi, ya'ni uning fikriy, akliy jixati namoyon buladi va shuning uchun yyin xarakatlarini shakllantirish jarayonida bolada fikrlash faoliyatining dastlabki kurinishi vujudga keladi. Bolaning akliy kamol topishida yoki uning umumiy kamolotida yyinnin muxim axamiyat kasb etishi xuddi mana shu dalil orkali uz ifodasini topadi. Bola yyin faoliyatida maktab ta'limiga tayyorlanib boradi, shu boisdan, unda akliy xarakatlarning yakkol shakllari tarkib topa boshlaydi. Rolli yyin faqat aloxida olingan psixik jarayon uchun axamiyatli emas, balki bolada shaxs xususiyat va fazilatlarini shakllantirishda xam zarurdir. Binobarin, katta yoshdagi odamlar rolini tanlab, uni bajarish bolaning xissiy-tuygularini kuzgatuvchilar bilan uzviy boglik xolda namoyon buladi. CHunki yyin davomida bolada xar xil xoxish va istaklar tugila boradi, bular boshqa narsalarning tashki alomatleri uziga rom etishi sababli xamda bolaning ixtiyoridan tashqari, tengdoshlarining ta'siri ostida tugiladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yin faoliyati bilan birga ta'limiy mashg'ulotlarda ham ishtirok etadilar. Maktabgacha tarbiya yoshi davridagi ta'limiy mashg'ulotning asosiy mazmuni bolani atrof hayotdagi narsa va hodisalarning asosiy xususiyatlari bilan tanishtirish, og'zaki nutqni lug'at boyligi, tovushlarni to'g'ri talaffuz qilish, grammatik tomondan to'g'ri so'zlashlikka o'rgatish, bog'lanishli nutqni shakllantirishdan iborat, elementar mavhum tushunchalarga ega bo'lish, jismoniy tarbiya, tasviriy san'at qirqib

yopishtirish, rasm, loy yoki plastilindan turli buyumlar yasash, qurilishi materiallar bilan ishlash, muzika va boshqa mazmundagi mashgʻulotlar bolani aqliy jihatdan maktab taʼlimini egallashga tayyorlash imkonini beradi.

## **1.2 Bolaning psixik oʻsishida oʻyinining ahamiyati**

Koʻpchilik psixologlar hamda pedagoglar oʻyinining psixologik masalalari bilan bevosita shugʻullanib, oʻyinlarning bolaning psixik kamol toptirishdagi ahamiyatiga alohida toʻxtalib oʻtganlar, maʼlumki oʻyin bola uchun voqeolikni aks ettirishdirbu voqelik bolani qurshab turgan voqeolikdan ancha qiziqarlidir. oʻyining qiziqarliligi uni anglab yetishning osonligidadir. Kattalar hayotida faoliyat, xizmat, yumush qanday ahamiyatga ega boʻlsa bola hayotida oʻyin ham shunday ahamiyatga ega. Jahon psixologiyasi fanida toʻlangan maʼlumotlarga koʻra eng soda psixik jarayondan eng murakab psixik jarayonlar hammasining eng muhim jihatlarini shakillantirishda oʻyinlar katta rol oʻynaydi. Maktabgacha yoshdagi bola muayan xususiyatga ega boʻlgan rolni tanlaydi, shu bilan birga u yoki bu personaiga xos qatʼiy yurish –turishni oʻngli ravishda ijro etishga intiladi. Shunday ekan, oʻyin maskur bola uchun eng zarur faoliyatga aylana boradi va yangi shakildagi xarektirlarni takomillashtirish, ularni anglagan holda esga yushurish ehtimoli yaqqol voqealikka aylana boshlaydi, Maskur harakatlarni egalash bolada jismoniy mashqlarni oʻngli ravishda bajarish imkoniyatni vujudga keltiradi. Bolaning oʻyinlar shart-sharoitidan-kelib chiquvchi oʻngli maqsadi harakatlarni bajarish kezida oʻz ifodasini topadi va uning oʻz oldiga quygan maqsadi esda olib qolish va esga yushurish jarayonlariga aylanadi. Bolalar laboratoriya sharoitiga nisbatan oʻyinlarda koʻproq soʻzlarni eslab qolish va esga tushirish imkoniyatiga ega boʻladilarbu esa ixtiyoriy xotira xususiyatini chuquroq ochishga yordam beradi. oʻyin faqat bilish jarayonlarni takomillashtirib qolmay, bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy tasir koʻrsatadi. Maktabgacha yoshdagi bolalarda oʻz xulqini boshqarish koʻnikmalarni tarkib toptirishga bogʻliq psixologik muammoni oʻrgangan Z.B.Manuylenkoning fikricha biror maqsadga toʻnaltirilgan mashygʻulatga nisbatan oʻyinda xulq koʻnikmalarni oldinroq va osonroq egalash

mumkin ayniqsa bu omil maktabgacha yoshdagi bolalarda yosh davrining xususiyati sifatida o'zining yorqin ifodasini topadi . Katta maktabgacha yoshdagi bolalarda o'z xulqini o'zi boshqarish ko'nikmasi o'yin faoliyatida ham, boshqa sharoitlarda ham qarib baravarlashadi .Bazan ular ayrim vaziyatlarda ,masalan musoboqa paytida o'yindagiga qaraganda yuqoriroq ko'rsatkichga ham erishishlari mumkin.O'yin vao'yin faoliyati bolada o'z xulqini boshqarish ko'nikmalarni shakilantirish ochun muhim ahamiyat kasb etadi.

Bolaning aqliy o'sishi to'g'risida fikr yuritilganda ,oldingi bobda qayd qilinganidek ,shuni ham aytish kerakki , narsalarni yangi nom bilan atashda yoki yangicha nomlash xolatidan kelib chiqib ,subekt o'yin paytida faol harakat qilishga urinadi . CHunki u moddiy narsalarga asoslangan harakat rejasidan tasavvur qilinayotgan ,fikr yurtiladigan jisimlar mohiyatni aks etiruvchi harakat rejasiga o'tadi.bola jisimlarni moddiy shaklidan birdaniga xayoliy ko'rinishga o'tishida unga tayanch nuqtasi bo'lishi kerak,vaxolanki shunday tayanch nuqtasini vazifasini bajaruvchi narsalarning aksariyatidan o'yinda bevosita obekt sifatida foydalaniladi .O'yin faoliyatida maskur jisimlar qandaydir alomatlarni aks ettiruvchi sifatida emas ,balki ana shu tayanch narsalar to'g'risida fikirlash uchun xizmat qiladi ,shuningdek ,tayanch nuqtasi harakatning yaqqol narsa bilan bog'liq jihatini aks ettiradi. Yuqorida aytilganidek ,narsa bilan o'yin harakatlarning takomillashuvi harakat shakli ,xususiyati ,bosqichi kabilarni qisqartirish va umumlashuvi ularning aqliy ko'rinishdagi mantiqan izchil ,yig'iq shakilga o'tishining asosini tashkil qiladi.

Psixolog J.Piaje o'yinda jismlarga yangi nom berish omiliga jiddiy e'tibor bilan qarab, bu ish ramziy ma'noli tafakkur shakllanishining tayanchi, degan xo'losaga keladi. Lekin bu xulosa vaziyatni aks ettirishning birdan-bir to'g'ri yo'li ekanligini bildirmaydi. SHuning uchun narsaning nomini o'zgartirish bilan bolada tafakkur va aql-zakovat o'sishini kutish ham mantiqqa mutlaqo ziddir, Aslida narsalarni qayta nomlash emas, balki o'yin harakatlarining xususiyatini o'zgartirish bolaning aqliy o'sishiga sezilarli ta'sir o'tkaza oladi.

Darhaqiqat, o'yin faoliyatida bolalarda harakatning yangi kurinishi, ya'ni uning fikriy, aqliy jihati namoyon bo'ladi va shuning uchun o'yin harakatlarini shakllantirish jarayonida bolada fikrlash faoliyatining dastlabki ko'rinishi vujudga keladi. Bolaning aqliy kamol topishida yoki uning umumiy kamolotida o'yinning muhim ahamiyat kasb etishi xuddi mana shu dalil orqali uz ifodasini topadi.

Bola o'yin faoliyatida maktab ta'limiga tayyorlanib boradi, shu boisdan, unda aqliy harakatlarning yaqqol shakllari tarkib topa boshlaydi. Rolli o'yin faqat alohida olingan psixik jarayon uchun ahamiyatli emas, balki bolada shaxs xususiyat va fazilatlarini shakllantirishda ham zarurdir. Binobarin, katta yoshdagi odamlar rolini tanlab, uni bajarish bolaning his-tuygularini qo'zgatuvchilar bilan uzviy bogliq holda namoyon bo'ladi. Chunki o'yin davomida bolada har xil xohish va istaklar tug'ila boradi, bular boshqa narsalarning tashqi alomatlari, o'ziga rom etishi sababli hamda bolaning ixtiyoridan tashqari, tengdoshlarining ta'siri ostida tug'iladi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmokda. Bog'cha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olg'a qarab borayotgan sermazmun hayotimizning hamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar. Bog'cha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosabatda bo'lishga intiladi. Bu o'rinda shu narsa harakterliki bola bilishga tashnaligidan atrofdagi o'zining haddi sig'adigan narsalari bilangina emas, balki kattalarga mansub bo'lgan o'zining kuchi ham etmaydigan, xaddi sig'maydigan narsalar bilan ham amaliy munosabatda bo'lishga intiladi.

Shuni Ham aytib o'tish kerakki, fan-texnika mislsiz rivojlangan bizning xozirgi zamonamizdagi yaratilayotgan, xayratda Holdiradigan narsalar bolalarga go'yo bir mo'jizadek ko'rinadi. Natijada ular Ham o'zlarining turli o'yinlari jarayonida o'xshatma qilib har xil hayoliy narsalarni uylab chiqaradilar (uchar ot, mashina odam, gapiradigan daraxt kabi). Bundan tashqari, bolalarning turli hayoliy

narsalarni o'ylab chiqarishlari yana shuni bildiradiki, ular o'zlarining har turli o'yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni chog'da ehtiyojlari talab qilayotgan narsalarni ham aks ettiradilar.

Bolalarning o'yin faoliyatlarida har xil hayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlaridan shunday xulosa chig'arish mumkin: odamning (shu jumladan bolalarning ham) tashqi muhitdagi narsa va xodisalarni aks ettirish jarayonlari passiv jarayon emas, balki faol hamda ijodiy, yaratuvchan, o'zgartiruvchan jarayondir. Bolalar o'yin faoliyatlarining yana bir ajoyib g'ususiyyati shundan iboratki, o'yin jarayonida bolaning g'iladigan xatti-g'arakatlari va bajaradigan rollari ko'pincha umumiylik g'arakteriga ega bo'ladi. Bunda bola o'zining turli-tuman o'yinlarida fag'at o'ziga tanish bo'lgan yolgiz bir shofyorning, vrachning, militsionerning, tarbiyachining, uchuvchining xatti-g'arakatlarigina emas, balki umuman shofyorlarning, vrachlarning, tarbiyachilarning g'amda uchuvchilarning xatti-g'arakatlarini aks ettiradi. Albatta, turmush tajribalari va faoliyatlari doirasi juda cheklangan kichik yoshdagi bolalar (bag'zan kichik gurug' bolalari g'am) o'zlarining o'yinlarida konkret odamlarni va ularning g'arakatlarini aks ettiradilar. (Masalan, oyisini, adasini, akasini, tarbiyachisini va shu kabi). O'rta, katta bog'cha yoshidagi bolalarning o'yinlarida esa bunday obrazlar umumiylik g'arakteriga ega bo'la boshlaydi.

Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yinlari atrofdagi narsa va xodisalarni bilish g'uroli bo'lishi bilan birga yuksak ijtimoiy ag'amiyatga g'am ega. Boshg'acharok g'ilib aytganda, o'yin g'udratli tarbiya g'urolidir. Bolalarning o'yinlari org'ali ularda ijtimoiy foydali, yag'ni yuksak insoniy g'islatlarni tarbiyalash mumkin. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda o'zlari yolgiz o'ynaydilar. Predmetli va konstruktorlik o'yinlar org'ali bu yoshdagi bolalar o'zlarining idrok, xotira, tasavvur, tafakkur g'amda g'arakat layog'atlarini rivojlantiradilar. Syujetli, rolli o'yinlarda bolalar asosan o'zlari g'ar kuni ko'rayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti –g'arakatlarini aks ettiradilar. 4-5 yoshli bolalarning o'yini asta-sekinlik bilan jamoaviy g'arakterni ola boshlaydi.

Bolalarning individual g`ususiyatlarini, xususan ularning jamoaviy o`yinlari org`ali kuzatish g`ulaydir. Bu o`yinlarda bolalar kattalarning fag`at predmetlarga munosabatini emas, balki ko`prog` o`zaro munosabatlarini aks ettiradilar. Shuningdek, jamoaviy o`yinda bolalar bir gurug` odamlarning murakkab g`ayotiy faoliyatlarini aks ettiradilar.

Katta bog`cha yoshida syujetli-rolli o`yinlar rivojlanadi, lekin endi bu o`yinlar o`z mazusining boyligi va xilma-xilligi bilan farg`lanadi. Bu o`yinlar jarayonida bolalarda liderlik yuzaga kela boshlaydi, shuningdek tashg`ilotchilik ko`nikma va malakalari rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shug`ullanadigan ijodiy faoliyatlar orasida tasviriy sang`atning g`am ag`amiyati juda katta. Bolaning tasavvur etish xarakteriga g`arab uning atrof g`ayotni g`anday idrok etishi, xotira, tasavvur va tafakkur g`ususiyatlariga bag`o berish mumkin. Katta bog`cha yoshdagi bolalar chizgan rasmlar ularning ichki kechinmalari, rug`iy xolatlari, orzu, umid va eg`tiyojlarini g`am aks ettiradi. Bog`cha yoshdagi bolalar rasm chizishga g`am nig`oyatda g`izig`adilar. Rasm chizish bolalar uchun o`yin faoliyatining o`ziga xos bir shakli bo`lib g`isoblanadi. Bola avvalo ko`rayotgan narsalarini, keyinchalik esa o`zi biladigan, xotirasidagi va o`zi o`ylab topgan narsalarni chizadi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobag`a juda katta ag`amiyatga ega bo`lib, aynan shunday o`yinlarda muvafag`g`iyatga erishish shakllanadi va mustaxkamlanadi.

Katta Bog`cha yoshida konstruktorlik o`yinlari asta-sekinlik bilan meg`nat faoliyatiga aylanib boradi. O`yinda bola elementar meg`nat ko`nikma va malakalarini egallay boshlaydi, predmetlarning xossalarini anglay boshlaydi, amaliy tafakkur rivojlana boradi.

Bog`cha yoshdagi bolalarning o`yin faoliyatlari xag`ida gapirar ekanmiz, albatta ularning o`yinchog`lari masalasiga g`am to`xtab o`tish kerak. Bolalarga o`yinchog`larni berishda ularning yosh g`ususiyatlarini, tarag`g`iyot darajalarini va ayni paytda ularni ko`prok nimalar g`izig`tirishini g`isobga olish kerak.

Ma'lumki, 1-3 yosh bolalar g`ali tashg`i mug`itni juda oz o`zlashtirganlar. Ular g`ali g`attoki narsalarning rangini, g`ajmini va boshg`a jig`atlarini yaxshi ajrata olmaydilar. Shuning uchun ularga ko`g`irchok bilan birga g`ar xil rangli g`iyg`im, laxtak matolar g`am berish kerak. Ayniksa, g`iz bolalar o`z kug`irchog`larini g`ar xil rangli matolarga o`rab, ro`mol g`ilib o`ratib mashg` g`iladilar. O`g`il bolalarga esa, g`ar xil rangli, bir-birining ichiga sig`adigan g`uticha o`yinchoklarni berish foydalidir.

O`yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bo`lgan tag`lim faoliyatiga tayyorlaydi. Odam birdaniga ijtimoiy tajribani o`zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni faol egallash uchun odam avvalo etarli darajada nutg`ni egallagan bo`lishi, ma'lum malakalar, ug`uvlar va elementar tushunchalarga ega bo`lishi kerak bo`ladi. Bularga bola o`yin faoliyati org`ali erishad

Bog`cha yoshidagi bolalarda sezgi, idrok, diqqat, xotira, tasavvur, tafakkur, nutg`, xayol, hissiyot va irodaning rivojlanishi jadal kechadi. Bola ranglarni xali bir-biridan yaxshi farg` g`ila olmaydi. Unga ranglarning farg`ini bilishga yordam g`iladigan o`yinchog`lar berish lozim. Bu yoshdagi bolalar turli narsalarni idrok g`ilishda ko`zga yaxshi tashlanib turuvchi belgilariga (rangi va shakliga) asoslansalar g`am, lekin chug`ur tag`lil g`ilmaydilar.

Dig`g`at g`ar kanday faoliyatimizning doimiy yo`ldoshidir. Shuning uchun dig`g`atning inson g`ayotidagi ag`amiyati g`am benig`oya kattadir. Bog`cha yoshidagi bolalar dig`g`ati asosan ixtiyorsiz bo`ladi. Bog`cha yoshidagi bolalarda ixtiyoriy dig`g`atning o`sib borishi uchun o`yin juda katta ag`amiyatga ega. O`yin paytida bolalar dig`g`atlarini bir joyda to`plab, o`z tashabbuslari bilan ma'lum mag`sadlarini ilgari suradilar.

Ko`pincqa bolalar aks ettirayotgan tasqq i muq it q odisalari ular o`yin faoliyatining syujetini tasqkil etadi. Bolalar aks ettirayotgan muq it q ancqalik keng va xilma -xil bo`lsa, bolalar o`yining syujeti q am squncqalik keng va xilma - xil bo`ladi. Ana squning ucqun o`z - o`zidan ma'lumki, kicqik boq cqa yosqdagi

bolalar o'yinlarining syujeti niq oyatda tor bo'ladi. Bolalar o'sib ulq aygan sari ular o'yinining syujeti tobora boyib, xilma - xillashib boradi.

O'yin mazmuni sifati syujetlar xilma - xilligi bolalarning umumiy psixik taraqqiyot darajasiga boq'liqdir.

Eng sodda psixik jaroyondan eng murakkab psixik jaroyongacha hammasining eng muhim jihatlarini shakllantirishda o'yinlar katta ro'l o'ynaydi. Bog'cha yosh davrida harakatning o'sishida o'yinning ta'siri haqida gap borganda, avvalo, shuni aytish kerakki birinchidan, o'yinni tashkil qilishning o'ziyoq mazkur yoshdagi bolaning harakatini o'stirish va takomillashtirish uchun eng qulay shart – sharoitlar yaratadi. Ikkinchidan, o'yin bola harakatiga ta'sir etishning sababi va xususiyati shuki harakatni murakab ko'nikmalarini sub'ekt aynan o'yin payti emas balki bevosita mashg'ulot orqali o'zlashtiradi. Uchinchidan, o'yining keyinchalik takomillashuvi barcha jaroyonlar uchun eng qulay shart – sharoitlarni vujudaga keltradi shu boisdan o'yin folyati xatti-harakatni amalga oshirish vositasidan bolaning faolligini ta'milovchi mustaqil maqsadga aylanadi bolalar laboratoriya sharoitiga nisbatan o'ynlarda ko'proq so'zlarani eslab qolish va esga tushirishi imkoniyatga ega bo'ladilar bu esa ixtiyoriy xotira xususyatini chuqirroq ochishiga yordam beradi voqelikni aks etirishdir.



### **1.3 Maktabgacha yosh davrida o'yingning takomillashuvi.**

Maktabgacha tarbiya davri shaxsning haqiqiy tarkib topishi (voyaga etish) davri bo'lganligi uchun ham shunday muhim bir davrdir. Hayotning birinchi yili mobaynida bolaning tevarak -atrofdagi muqitga munosabati jiddiy ravishda o'zgaradi. Bola katalar bilan aloqada bo'lishi natijasida uning o'rgatishga qarab o'z ixtiyorlarini qondiradigan narsa bilan mustaqil xarakat qila boshlaydi. Dastlab u kattalar bilan birgalikda, so'ngra ularning raxbarligida xarakat qiladi, undan keyin ovqat eyish bilan boqliq bo'lgan xarakatlarni va o'z-o'ziga xizmat ko'rsatishga oid ishlarni mustaqil bajara oladi. qayotning 2 yilida kattalar bilan munosabatlarda o'zgarish ro'y beradi. Maktabgacha tarbiya yoshida bola katta odamni o'z xulqi-atvori uchun o'rnak deb xisoblaydi. Bola 1-yoshdan 3- yoshgacha narsalar, bilan xarakatlar qilishni egallaydi o'yin bolaning xarakatlarini rivojlantirish va takomillashtirishga yordam qiladi. Maktabgacha tarbiya yoshida bola faoliyatining xilma-xil turlari o'yin, mexnat rejimini bajarish bilan boqliq bo'lgan faoliyat rivojlana boradi. 2 yoshdan boshlab bolalar o'ynaydigan bo'lishadi. Maktabgacha tarbiya yoshidagi bolalarning (4 yoshdan boshlab) etakchi faoliyatlarga bo'lib o'ynaladigan, ijodiy o'yindir. O'yin jarayonida bola muayyan rollarni bajarishni o'z zimmasiga olishadi qamda o'yin sharoitida odamlar faoliyati va munosabatini esga keltirishadi. 3-4 yashar bolalarda birgalikda o'ynaladigan o'yinlar xali bo'lmaydi. Dastlab buyum, o'yinchoq rolini go'yo esga solganday bo'ladi, sungra bola o'yinda ixtiyoriy suratda o'z zimmasiga ma'lum rolni oladi. Maktabgacha tarbiya yoshida bolaning kattalar tomonidan uyushtirilib, muayyan maqsadga qaratilgan ijodiy faoliyati uning taraqqiyotga qancha ta'sir ko'rsatadi. 2-yoshda bola rasm sola boshlaydi va jon dil bilan rasm soladi. Rasm solish jarayonida uning idrok etishi aniqlashda u buyumning rangi va shaklini yaxshiroq ajrata boshlaydi, kuzatuvchanligi rivojlanadi. Bola tasavvurlayotgan narsani o'xshatish

maqsadida rasmda aks ettirish zarur bo'lgan narsalarning belgilarini ataylab ajratib ko'rsatadi.

Bola rasm solar ekan, rasmni so'zlar bilan to'ldirib, faollik bilan xarakat qiladi, u o'z tassavvurlari asosida keyinchalik katta yosh odamlarning so'ziga binoan rasmlar yaratmoqi mumkin-unda ayrim narsalarning obrazlari vujudga keladi. Rasm solish bilan loy va plastiklardan shakllar yasaydi, natijada, bola analizatorlarining rivojlantirishda qamda moslashgan va differentsiyallashgan xarakatning tarkib topiishidan tashqari uning narsa shaklini, xajmini, bir o'lchovda bo'lishi va munosabatligini idrok etish takomillasha boradi. 3-4 yashar bola narsalar o'rtasidagi boqlanishni farqlab oladi va o'z faoliyatini planlashtiradi, bu faoliyat asta-sekin ijodiy faoliyatga aylanadi

Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o'yindir. Boqcha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyati masalasi asrlar davomida juda ko'p olimlarning diqqatini o'ziga jalb qilib kelmokda. Boqcha yoshidagi bolalar o'zlarining o'yin faoliyatlarida ildam qadamlar bilan olqa qarab borayotgan sermazmun qayotimizning qamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar.

Boqcha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosobatda bo'lishga intiladi. Bu o'rinda shu narsa qarakterliki bola bilishga tashnaligidan atrofda o'zining qaddi siqadigan narsalari bilangina emas, balki kattalarga mansub bo'lgan o'zining kuchi qam etmaydigan, xaddi siqmaydigan narsalar bilan qam amaliy munosobatda bo'lishga intiladi.

Shuni qam aytib o'tish kerakki, fan-texnika mislsiz rivojlangan bizning xozirgi zamonamizdagi yaratilayotgan, xayratda qoldiradigan narsalar bolalarga go'yo bir mo'jizadek ko'rinadi. Natijada ular qam o'zlarining turli o'yinlari jarayonida o'xshatma qilib (yaqni analogik tarzda) qar xil qayoliy narsalarni uylab chiqaradilar (uchar ot, mashina odam, gapiradigan daraxt kabi). Bundan tashqari, bolalarning turli qayoliy narsalarni o'ylab chiqarishlari yana shuni bildiradiki, ular

o`zlarining qar turli o`yin faoliyatlarida faqat atroflaridagi bor narsalarni emas, balki ayni choqda eqtiyojlari talab qilayotgan narsalarni qam aks ettiradilar.

Bolalarning o`yin faoliyatlarida qar xil qayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlaridan shunday xulosa chiqarish mumkin: odamning (shu jumladan bolalarning qam) tashqi muqitdagi narsa va xodisalarni aks ettirish jarayonlari passiv jarayon emas, balki faol qamda ijodiy, yaratuvchan, o`zgartiruvchan jarayondir.

Bolalar o`yin faoliyatlarining yana bir ajoyib qususiyati shundan iboratki, o`yin jarayonida bolaning qiladigan xatti-qarakatlari va bajaradigan rollari ko`pincha umumiylik qarakteriga ega bo`ladi. Bunda bola o`zining turli-tuman o`yinlarida faqat o`ziga tanish bo`lgan yolgiz bir shofyorning, vrachning, militsionerning, tarbiyachining, uchuvchining xatti-qarakatlarigina emas, balki umuman shofyorlarning, vrachlarning, tarbiyachilarning qamda uchuvchilarning xatti-qarakatlarini aks ettiradi. Albatta, turmush tajribalari va faoliyatlari doirasi juda cheklangan kichik yoshdagi bolalar (baqzan kichik guruq bolalari qam) o`zlarining o`yinlarida konkret odamlarni va ularning qarakatlarini aks ettiradilar. (Masalan, oyisini, adasini, akasini, tarbiyachisini va shu kabi). O`rta, katta boqcha yoshidagi bolalarning o`yinlarida esa bunday obrazlar umumiylik qarakteriga ega bo`la boshlaydi.

Boqcha yoshidagi bolalarning o`yinlari atrofdagi narsa va xodisalarni bilish quroli bo`lishi bilan birga yuksak ijtimoiy aqamiyatga qam ega. Boshqacharok qilib aytganda, o`yin qudratli tarbiya qurolidir. Bolalarning o`yinlari orqali ularda ijtimoiy foydali, yaqni yuksak insoniy qislatlarni tarbiyalash mumkin. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda o`zlari yolgiz o`ynaydilar. Predmetli va konstruktorlik o`yinlar orqali bu yoshdagi bolalar o`zlarining idrok, xotira, tasavvur, tafakkur qamda qarakat layoqatlarini rivojlantiradilar. Syujetli, rolli o`yinlarda bolalar asosan o`zlari qar kuni ko`rayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti –qarakatlarini aks ettiradilar. 4-5 yoshli bolalarning o`yini asta–sekinlik bilan jamoaviy qarakterni ola boshlaydi.

Bolalarning individual qususiyatlarini, xususan ularning jamoaviy o`yinlari orqali kuzatish qulaydir. Bu o`yinlarda bolalar kattalarning faqat predmetlarga munosabatini emas, balki ko`proq o`zaro munosabatlarini aks ettiradilar. Shuningdek, jamoaviy o`yinda bolalar bir guruh odamlarning murakkab qayotiy faoliyatlarini aks ettiradilar.

Katta boqcha yoshida syujetli-rolli o`yinlar rivojlanadi, lekin endi bu o`yinlar o`z mazusining boyligi va xilma-xilligi bilan farqlanadi. Bu o`yinlar jarayonida bolalarda liderlik yuzaga kela boshlaydi, shuningdek tashqilotchilik ko`nikma va malakalari rivojlanadi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar shuqullanadigan ijodiy faoliyatlar orasida tasviriy sanqatning qam aqamiyati juda katta. Bolaning tasavvur etish xarakteriga qarab uning atrof qayotni qanday idrok etishi, xotira, tasavvur va tafakkur qususiyatlariga baqo berish mumkin. Katta boqcha yoshdagi bolalar chizgan rasmlar ularning ichki kechinmalari, ruqiy xolatlari, orzu, umid va eqtiyojlarini qam aks ettiradi. Boqcha yoshdagi bolalar rasm chizishga qam niqoyatda qiziqadilar. Rasm chizish bolalar uchun o`yin faoliyatining o`ziga xos bir shakli bo`lib qisoblanadi. Bola avvalo ko`rayotgan narsalarini, keyinchalik esa o`zi biladigan, xotirasidagi va o`zi o`ylab topgan narsalarni chizadi.

Katta maktabgacha yoshdagi bolalar uchun musobaqa juda katta aqamiyatga ega bo`lib, aynan shunday o`yinlarda muvafaqqiyatga erishish shakllanadi va mustaxkamlanadi.

Katta Boqcha yoshida konstruktorlik o`yinlari asta-sekinlik bilan meqnat faoliyatiga aylanib boradi. O`yinda bola elementar meqnat ko`nikma va malakalarini egallay boshlaydi, predmetlarning xossalarini anglay boshlaydi, amaliy tafakkur rivojlana boradi.

Boqcha yoshdagi bolalarning o`yin faoliyatlari haqida gapirar ekanmiz, albatta ularning o`yinchoqlari masalasiga qam to`xtab o`tish kerak. Bolalarga

o'yinchoqlarni berishda ularning yosh qususiyatlarini, taraqqiyot darajalarini va ayni paytda ularni ko'prok nimalar qiziqtirishini qisobga olish kerak.

Ma'lumki, 1-3 yosh bolalar qali tashqi muqitni juda oz o'zlashtirganlar. Ular qali qattoki narsalarning rangini, qajmini va boshqa jiqlatlarini yaxshi ajrata olmaydilar. Shuning uchun ularga ko'qirchok bilan birga qar xil rangli qiyqim, laxtak matolar qam berish kerak. Ayniksa, qiz bolalar o'z kuqirchoqlarini qar xil rangli matolarga o'rab, ro'mol qilib o'ratib mashq qiladilar. O'qil bolalarga esa, qar xil rangli, bir-birining ichiga siqadigan quticha o'yinchoklarni berish foydalidir.

O'yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bo'lgan taqlim faoliyatiga tayyorlaydi. Odam birdaniga ijtimoiy tajribani o'zlashtirishga kirisha olmaydi. Ijtimoiy tajribalarni faol egallash uchun odam avvalo etarli darajada nutqni egallagan bo'lishi, ma'lum malakalar, uquvlar va elementar tushunchalarga ega bo'lishi kerak bo'ladi. Bularga bola o'yin faoliyati orqali erishadi.

## **II. bob Maktabgacha yoshdagi bolalar rivojlanishida o‘yinining ahamiyati.**

### **2.1. O‘yin turlari va ularni psixologik xususiyatlari.**

Maktabgacha yoshdagi bolalarni o‘yini xilma-xildir. Ularni o‘yin turlarini asosan quyidagi klassifikatsiya qilish mumkin.

- 1) syujetli va rollarga bulib uynaladigan o‘yinlar;
- 2) Dilaktik o‘yinlar;
- 3) Xarakatli yoki koidali o‘yinlar;
- 4) Aralashtirilgan o‘yinlar;
- 5) Kurish va yasash o‘yinlari.

Syujetli va rollarga bulib uynaladigan bogcha yoshi bolalarni eng asosiy o‘yin formasidir.

Maktabgacha yoshdagi bolalar kuprok «bogcha-bogcha», «poezd-poezd» kabi kizikarli bulgan o‘yinlar uynaydi. Lekin turli yoshdagi bolalarning o‘yinlari bir xil bulsa xam syujeti xar xil buladi. Masalan: kichik gurux bolalari «bogcha-bogcha» o‘yini uynar ekan ular peshinga ovkat pishiradilar, nonni kesadilar, idishni yuvadilar. Ammo kesilgan non kugirchoklarga berilmaydi, pishirilgan ovkat tarelkaga suzilmaydi.

Maktabgacha yoshdagi bolalarga sensor tarbiya berishda didaktik o‘yinlarni roli katta. Didaktik o‘yinlar maktabgacha ta’lim muassasasida maxsus dastur asosida olib boriladigan mashgulotlarni muvaffakiyatli utkazishga, katta gurux bolalarini maktabdagi ukish faoliyatiga tayyorlashga katta yordam beradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar o'yinlari ichida xarakatli yoki koidali o'yinlar xam muximdir. Chunki xarakli o'yinlar bolalarni jismoniy jixatdan chiniktiradi, dadil, kurkmas, epchil bulishga undaydi.

Psixologiya qabul qilinganidek, rolli o'yin faoliyati syujet va mazmundan tashkil topadi. Odatda syujet deganda, o'yin faoliyatida bolalar aks ettiradigan voqelikning doirasi tushuniladi. o'yin syujeti turli davrga, sinfiy xususiyatga, oilaviy turmush tarziga, geografik va ishlab chiqarish sharoitlariga bog'liq holda yaratiladi. Bola munosabatga kirishadigan voqelik doirasi qanchalik tor, cheklangan bo'lsa, o'yinnig syujeti shunchalik xira va bir xil ekanligini aks ettiradi.

O'yinlarning syujeti xilma-xilligiga qaramay, ularin maxsus guruhlarga biriktirish imkoniyati mavjuddir. Masalan, yirik psixolog E.A.Arkin o'yinlarning quyidagi tasnifini tavsiya qiladi:

- 1) ishlab chiqarishga (texnikaga); sanoat, qishloq xo'jaligi, qurilish, kasb-hunarga oid o'yinlar;
- 2) maishiy va ijtimoiy siyosatga ro'zg'or: bog'chaga, maktabga, kundalik turmushga oid o'yinlar;
- 3) harbiy : urush-urush o'yinlari;
- 4) drammalashtirilgan: kino, spektakl va boshqalarga oid o'yinlar.

Biz shu tasnif haqida L.S.Vigotskiy, A.N.Leontev, D.B.Elkonin singari psixologlarning tanqidiy mulohazalariga to'la qo'shilamiz, chunki harbiy va drammalashtirilagn o'yinlarni ham ijtimoiy-siyosiy guruhga kiritish mumkin. Bizningcha, D.B.Elkoninning tasnifi ma'quldir. U maktabgacha yoshdagi bolalarga xos rolli o'yinlarning syujetiga ko'ra uchta guruhga ajratishni tavsiya qiladi:

- 1) maishiy mavzu syujetiga oid o'yinlar;

2) ishlab chiqarish syujetiga maaluqli o‘yinlar;

3) ijtimoiy-siyosiy syujetli o‘yinlar.

Muallif ayrim o‘yin turlari maktabgacha yoshdagi bolalarning barcha bo‘g‘inlariga mosligini, syujetlar maishiydan ishlab chiqarishga qarab va undan ijtimoiy-siyosiy voqealarni aks ettirishga qarab rivojlanishini alohida uqtiradi. Uning fikricha, o‘yin syujetidagi bunday izchillik bolaning bilim saviyasi, turmush tajribasi kengayishi, uning katta yoshdagi odamlar turmushiga chuqurroq kirib borishi bilan bog‘liqdir. Darxaqiqat, o‘yin syujetining o‘sishi turmushning tobora yangi qirralarini aks ettirish bilan cheklanib qolmay, muayyan syujetning o‘ziga xos boshqa ko‘rinishlari bilan boyishi sababli ham amalga oshadi.

Bolalarga tashabbuskorlik, jamoaizm, burch xislarini ustiradi. Bunga «Kim birinchi», «koptok», «ok kuyonchautiribdi», «etib ol» o‘yinlari kiradi.

Xarakatli o‘yinlar asosan sayr va jismoniy tarbiya mashgulotlarida utkaziladi. Drammalashtirilgan o‘yinlarni xam bolalar sevib uynaydilar. Bu o‘yinlar turli xil ertak va xikoyalar saxnaga kuyiladi, rollarni esa bevosita bolalarni uzlari ijro etadilar. Masalan: «Kizil shapkacha», «Tormok», «SHolgom» drammati o‘yinlar bolalarni nutki xayol va kobiliyatlarini tarkib toptiradi.

Maktabgacha yoshdagi bolalar o‘yinlari orasida kurish-yasash o‘yinlari xammaga ma’lum bir maksadga karatilgan buladi.

O‘yin faoliyati bolalarni individual ravishda urganish imkonini beradi. Ayrim bolalar jamoa bulib uynashni yoktiradilar bu psixologik bolani umumiy tarakkiyotiga ta’sir etadi. SHuning uchun tarbiyachilar jamoa o‘yinlarga tortishlari kerak.

Ijodiy va syujetli o‘yinlarda bolalarning barcha psixik proseslari bilan birlikda individual ( shaxsiy) xislatlari ham shakllanadi. Mana shu nuqtai nazardan o‘yin maktabgacha ta’lim muassasadagi ta’lim – tarbiya ishlari orasida eng asosiy, markaziy o‘rinda turadi. Demak, maktabgacha ta’lim muassasadagi ta’lim – tarbiya ishlarini muvaffaqiyati ko‘p jihatdan bolalarning o‘yin faoliyatlarini maqsadga muvofiq tashkil qila bilishga bog‘liqdir.



## 2.2 «Sehrli mamlakatga sayohat» o`yini va uning tashkil etilishi.

**Maqsad:** Bolalarning zehnini, epchilligini, mantiqiy tafakkurini rivojlantirish. Nutqdagi soʻz boyligini oshirish. Mustaqil fikrlash qobiliyatini oʻstirish, matematik tasavvurlarini shakllantirish.

**Kerakli jihozlar:** Koʻrgazmali va tarqatma jihozlar (atributlar, geometrik shakllar, bosh- qotirmalar...).

*Mashgʻulotning borishi:*

**Tarbiyachi:** Bolajonlar bilasizlarmi, bugun sizlar uchun ajoyib kun. (Bolalar xursand boʻlidi- "Sehrli qalpoqcha" sardorining javobi:

Oftob chikdi olamga,

YUgurib bordim xolamga.

**Tarbiyachi:** Barakalla sardorlar. Ikkala sardor ham bilimdon, zukko chiqdilar. Ikkala guruhga bittadan bayroqcha beriladi. Guruh ishtirokchilarining oldiga boshqotirma qoʻyilgan. Bu boshqotirmada juda koʻp yoʻllar chizilgan. Bu yoʻllardan faqat bittasigina sehrli qalpoqcha yashirib qoʻyilgan uychaga olib boradi. Vazifa ana shu yoʻlni topishdan iborat. Har bir guruhddn bittadan va- kil chiqib sehrli qalpoqchani qidiradi. Qani kimlar chiqadi.

**Tarbiyachi:** Balli sardorlar, qani boʻlmasa sehrli qalpoqchani qidirish yoʻlini toping? Sardorlar boshqotirmani echgunga qadar men sizlarga topshiriq beraman. Qani qaysi guruh tez va aniq javob berar ekan. Diqqat bilan tinglang.

1. Bugun haftaning nechanchi kuni?

2. Butun haftaning qaysi kuni?

**Bolalar:** Birinchi kuni, Dushanba.

**Tarbiyachi:** Toʻgʻri, balli bolalar. Sardorlar turli yoʻllar chizilgan boshqotirmani echib, sehrli qalpoqcha yashirib qoʻyilgan uychaga kirib, ikkita xatjild olib chiqishdi.

**Tarbiyachi:** Bolalar qoʻlingizdagi nima ekan?

Bolalar: Xatjild.

Tarbiyachi: Qani ko'raylikchi unga nimalar yozilgan ekan. Voy-buy qiziqarli topshiriqlar berilgan ekan. Qani sanab ko'raylik. Ularning soni 4 ta ekan. Qani aytinglar-chi, har bir guruhga nechtdan topshiriq berishimiz kerak. Topshiriqlar guruhlar o'rtasida teng bo'lishi kerak.

Bolalar: Ikkitadan.

Tarbiyachi: Juda to'g'ri. Endi bolalar men birinchi xatjiddagi topshiriqni ikkala guruhga beraman. Diqqat bilan tinglang. Turli xil hayvonlarning rasmlari berilgan, birinchi guruh bolalar uy hayvonlarini o'ng tomonga, o'rmon hayvonlarini chap tomonga ajratib beradi. 2-guruh bolalari esa o'ng tomonga uy hayvonlarini, chap tomonga qushlarni ajratishadi. Topshiriqni bajarib bo'lgandan so'ng, ular hayvonlar nomini, nechta ekanligini va joylashish o'rnini (qanday hayvon qaysi tomonga ekanligini) aytishlari kerak. Qani bolalar boshladik.

(Bolalar musiqa sadosi ostida topshiriqlarni bajarishadi).

Tarbiyachi: Barakalla bolalar. Ikkala guruh ham topshiriqni epihillik va chaqqonlik bilan to'g'ri bajarib berdi. Qani bolalar, bajargan topshiriqni birinchi ta'riflab beradi.

Tarbiyachi: Balli bolalar. berilgan topshiriqni to'g'ri va aniq ta'riflab berdingiz. Ikkala guruhlar ham bittadan bayroqcha beramiz. Endi bolalar ikkinchi topshiriqni eshiting. Bu topshiriq shunday deyilgan ekan. Har xil geometrik shakillarni yasaydi, shu shakllardan turli xil narsalar chizadi ta'riflab bering.

Tarbiyachi: Barakalla, ikkala guruh bolalari ham birgalikda oqarib bo'lishdi. Qaysi guruh yasa-gai narsalarni Piriichi guruhlar beradi.

Bolalar, ikkinchi xatjildni ochamiz. Unda oltin kalitni qidirish rejasi ko'rsatilgan ekan.

shadi). Nega desizmi? Chunki biz bugun «Sehrli mamlakat»ga sayohat qilamiz. Buning uchun sehrli qalpoqchani kiyib olish lozim. "Sehrli mamlakatga sayohat" o'yinida ikki guruh bolalar, ya'ni ikki komanda qatnashadi.

Buning uchun biz ikki guruqga bo‘linib olamiz. Birinchi guruhni "Oltin kalitcha", ikkinchisini esa "Sehrli

Ikkala guruh sardorlari bu rejani o‘z a‘zola- riga ko‘rsatadilar. (Bolalar oltin kalitni qidi- rish rejasi bilan tanishdilar). Qani bolalar tayyormisizlar.

Oltin kalitcha bekitib qo‘yilgan uyga bormoq uchun ikkala guruh ham boshqotirma echishadi. Qaysi gurux birinchi boshqotirmani echsa shu guruh oltin kalitcha bekitib qo‘yilgan uyga etib kela- dilar. Bolalar tayyormisizlar?

Bo‘lmasa boshladik. (Musiqa sadosi ostida bolalar boshqotirma echishadi). Bolalar to‘siqlar- dan o‘tib oltin kalit bekitib qo‘yilgan uyga etib keladilar.

Bolalar: Voy uyning eshigiga qulf osilgan ekan. Qulfni ochish uchun kalit kerak.

Tarbiyachi: Balli. To‘g‘ri, qulfni ochish uchun kalit kerak. Buning uchun topshiriqlarni bajar- gan guruh bolalariga kalit beriladi. Topshiriqni bajarishga tayyormisiz.

Diqqat! "Sehrli qalpoqcha" guruhiga topshiriq beraman.

E’tibor bilan tinglang.

Gulzorga bitta kapalak uchib kelib qo‘ndi. Bir ozdan so‘ng uning yoniga yana bitta kapalak uchib keldi. Gulning narigi tomonida esa ikkita kapa- lak qo‘nib turgan edi. Gulzorda hammasi bo‘lib nechta kapalak bor ?

To‘g‘ri. Balli. Endi "Oltin kalitcha" guruhiga topshiriq beraman.

Diqqat, tinglang!

Qorga yiqildi Ali,

Uning ketidan Vali.

Keyin yiqildi Jabbor,

Qorda qaicha bola bor?

Bolalar: 3 ta.

Tarbiyachi: To'g'ri. Parakalla. Ikkala guruhga ham pshtadan bayroqcha beramiz. Ikkala guruh ham top- shiriqlarni to'g'ri bajarishdi. Endi guruh sardorlariga uy qulfini ochish uchun kalit beramiz. Ular uy eshigini ochib undan kalitni olib chiqishsin. Barakalla bolalar, endi oltin kalit bilan oltin sandiqchani ochib ko'ramiz. Qiziq bunda nimalar bor ekan. (Oltin sandiq kalit bilan ochiladi va sehrli mamlakatdagi o'yinchoqlar ko'rsatiladi. O'yinga bolalar faol qatnash-gaplari uchun sehrli mamlakatdagi o'yinchoqlar bolalarga taqdim etiladi). Balli. Barakalla. O'yin musobaqamizga ikkala guruh bolalari ham juda ajoiib qatnashdilar SHunday qilib sehrli mamlakatga sayoxat o'ynimiz tutadi.

### **2 .3. Narsalarni taqqoslang o`yini.**

Bu o'yini bolalarning diqqatni rivojlantiradi bolalarning oldiga ikkita o'yinchoq qo'yildi bolalardan o'yinchoqlar nimasi bilan bir-biriga o'xshashligini, keyin o'zaro farqini aytib berishni so'radim masalan :quyonch bir-birga yumshoqligi bilan o'xshaydi ,ularning qo'l –oyoqlai , ko'z quloqlari bor.Farqi shundagi , ayiq- katta, quyon-oq . Bu o'yin orqali ular o'yin choqlarni bir – birdan ajratib olishni o'rganadilar.

**2.4. Qiyalikdagi sharcha oyini.** Bu o'yini bolalar tafakkurini rivojlanishiga yordam beradi bu o'yini o'tgazish tartibi uncha kata bo'lmagan qiyalik tayyorlab buning uchun stol tekisligiga burchak ostida qo'yilgan har qanday taxtasha bo'lishi mumkin .qiyalikdan stol nariga chiziqcha tortib bolaga uncha katta bo'lmagan chiziqcha tortib bolaga uncha katta bo'lmagan sharcha berib ,uni o'z chiziq oldiga kelganda to'xtatadigan qilib qiyadan g'ildiratishni aytdim bola boshida buni uddasidan chiqa olmadi ,lekin ko'zi bilan chamalab ,sharchani iloji boricha to'g'ri tushirishga harakat qildi.

**Bolalarda tashabbuskorlik, jamoalizm, burch xislarini ustiradi. Bunga «Kim birinchi», «koptok», «ok kuyonchautiribdi», «etib ol» o'yinlari kiradi.**

Xarakatli o'yinlar asosan sayr va jismoniy tarbiya mashg'ulotlarida o'tkaziladi. Drammalashtirilgan o'yinlarni ham bolalar sevib o'ynaydilar. Bu o'yinlar turli xil ertak va xikoyalar saxnaga qo'yiladi, rollarni esa bevosita bolalarni uzlari ijro etadilar. Masalan: **«Kizil shapkacha»**, **«Tormok»**, **«SHolg`om»** drammati o'yinlar bolalarni nutqi xayol va qobiliyatlarini tarkib toptiradi.

Bolalar yil davomida egalagan bilim va ko'nikmalari quydagi o'yin mashqlar orqali ifodalaydi.

**“Topgan –topoloq”, “Bayroqchaga qarab yur “, ”Yil fasilari”**  
**“Munchoqlarni ip'ga tizing “, “Poezd tuzing”, “Garaj” , “Toping nechta o'yinchoq”, “ Kim ziyrakroq”, “ Mozaika”, “Kun qisimlari” .**

## **Xulosa va tavsiyalar**

Maktabgacha yoshdagi bolalarning etakchi faoliyati bu o'yindir. Bog'cha yoshidagi bolalarning o'yin faoliyatlari masalasi asrlar davomida juda kup olimlarning diqqatini uziga jalb kilib kelmokda.

Maktabgacha yoshdagi bolalar uzlarining o'yin faoliyatlarida ildam kadamlar bilan olga karab borayotgan sermazmun xayotimizning xamma tomonlarini aks ettirishga intiladilar.

Ma'lumki, bolaning yoshi ulgayib mustakil xarakat kilish imkoniyati oshgan sari uning atrofdagi narsa va xodisalar buyicha dunyokarashi kengayib boradi. Bogcha yoshidagi bola atrofidagi narsalar dunyosini bilish jarayonida shu narsalar bilan bevosita amaliy munosobatga bulishga intiladi. Bola bilishga tashnaligidan atrofdagi uzining xaddi sigadigan narsalari bilangina emas, balki kattalar uchun mansub bulgan uzining kuchi ham etmaydigan, xaddi sigmaydigan narsalar bilan ham amaliy munosobatda bulishga intiladi. Birok tabiiyki bola uzidagi bunday extiyojlarning birontasini xam xakikiy yul bilan kondira olmaydi. Bolalarning tobora ortib borayotgan turli extiejleri bilan ularning tor imkoniyatlari urtasidagi karama - karshilik yuzaga keladi.

Buni shu bilan izoxlab berish mumkinki, birinchidan, bolalarning o'yin faoliyati qandaydir moddiy maxsulot ishlab chikarishga karatilgan faoliyat emas. SHuning uchun bolalarni o'yinga undovchi sabab(motiv) kelib chikadigan natija bilan emas balki shu o'yin jarayonidagi turli xarakatlarning mazmuni bilan boglikdir.

Ikkinchidan esa, bolalar o'yin jarayonida uz ixtiyorlaridagi narsalarni, uzlarini kiziktirgan, ammo kattalargagina mansub bulgan narsalarga aylantirib xoxlaganlaricha erkin faoliyatda buladilar. Bolalarning o'yin faoliyatlari ularning jismoniy va psixik jixatdan garmonik ravishda rivojlantirish uchun birdan bir vositadir. O'yin bolalar xaetida shunday kup kirrali faoliyatki, unda kattalarga mansub bulgan mexnat xam, turli narsalar xakida tafakkur kilish, xom xayol, dam

olish va xushchakchaklik manbalari xam mujjasamlangandir, ya'ni mana shu jarayonlarning barchasi o'yin faoliyatida anik buladi. SHuni xam ta'kidlab utish kerakki o'yin fakat tashki muxitdagi narsa xodisalarni bilish vositasigina emas, balki kudratli tarbiya vositasi xamdir. Ijodiy va syujetli o'yinlarda bolalarning barcha psixik jarayonlari bilan birgalikda ularning individual xislatlari xam shakllanadi. Demak, bogchadagi ta'lim tarbiya ishlarining muvaffakiyati ko'p jixatdan bolalarning o'yin faoliyatlarini maksadga muvofik tashkil kila borishga boglikdir.

SHunday kilib, o'yin bolalar xayoli tomonidan yaratilgan narsa emas, aksincha bolalar xayolining uzi o'yin jarayonida yuzaga kelib rivojlanadigan narsadir.

Bolalarning o'yin faoliyatlarida xar xil xayoliy va afsonaviy obrazlarni yaratishlaridan shunday xulosa chikarish mumkin: odamning (shu jumladan bolalarning xam) tashki muxitdagi narsa va xodisalarni aks ettirish jarayonlari passiv jarayon emas, balki faol xamda ijodiy yaratuvchan, uzgartiruvchan jarayondir.

Bolalar o'yin faoliyatlarining yana bir ajoyib xususiyati shundan iboratki, o'yin jarayonida bolaning kiladigan xatti-xarakatlari va bajaradigan rollari kupincha umumiylik xarakteriga ega buladi. Buni shunday tushunish kerakki, bola uzining turli-tuman o'yinlarida fakat uziga tanish bulgan yolgiz bir shofyorning, vrachning, militsionerning, tarbiyachining, uchuvchining xatti-xarakatlarigina emas, balki umuman shofyorlarning, vrachlarning, tarbiyachilarning xamda uchuvchilarning xatti-xarakatlarini aks ettiradi. Albatta, turmush tajribalari va faoliyatlari doirasi juda cheklangan kichik yoshdagi bolalar(ba'zan kichik gurux bolalari xam) uzlarining o'yinlarida konkret odamlarni va ularning xarakatlarini aks ettiradilar. (Masalan, oyisini, adasini, akasini, tarbiyachisini va shu kabi). Urta, katta bogcha yoshidagi bolalarning o'yinlarida esa bunday obrazlar umumiylik xarakteriga ega bula boshlaydi.

Bolalarning o'yinlari orkali ularda ijtimoiy foydali, ya'ni yuksak insoniy xislatlarni tarbiyalash mumkin. Bundan tashkari, agarda biz bolalarning o'yini

faoliyatlarini tashkaridan kuzatsak, o'yin jarayonida ularning barcha shaxsiy xislatlari (kimning nimaga kuprok kizikishi, kobiliyati, irodasi temperamenti) yakkol namoyon bulishini kuramiz. SHuning uchun bolalarning o'yin faoliyatlari ularni individual ravishda urganish uchun juda kulay vositadir. Kichik maktabgacha yoshdagi bolalar odatda uzlari yolgiz uynaydilar. Predmetli va konstruktorli o'yinlar orkali bu yoshdagi bolalar uzlarining idrok, xotira, tassavur ,tafakkur xamda xarakat layokatlarini rivojlantiradilar. Syujetli rolli o'yinlarda bolalar asosan uzlari xar kuni kurayotgan va kuzatayotgan kattalarning xatti – xarakatlarini aks ettiradilar.

O'yin faoliyati bolalarni insoniyatning ijtimoiy tajribasini egallashning faol shakli bulgan ta'lim faoliyatiga tayyorlaydi.

## **Tavsiyalar**

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib quyidagi tavsiyalarni ishlab chiqdik.

- 1) Maktabgacha ta'lim tarbiya ishlarining muvaffaqiyati ko'p jihatdan bolalarning o'yin faoliyatlarini maqsadga muvofiq tashkil qila borishga boglikdirligini har bir maktabgacha tarbiya muassasasi murabbiylari bilishlari shart.
- 2) O'yinlar orqali bolalarda ijtimoiy foydali, ya'ni yuksak insoniy xislatlarni tarbiyalash mumkin.
- 3) Bolalarning o'yin faoliyatlari ularning jismoniy va psixik jihatdan garmonik ravishda rivojlantirish uchun birdan bir vositadir.
- 4) O'yin faqat bilish jarayonlarini takomillashtirib qolmay balki bolaning xulq-atvoriga ham ijobiy ta'sir kursatadi.
- 5) Maktabgacha tarbiya muassasasi murabbiylariga kurs ishida keltirilgan o'yinlardan foydalanishlarini tavsiya eramiz.



#### **IV. Foydalanilgan adabiyotlar**

1. Karimov I.A. O'zbekistonning o'z istiqlol va taraqqiy yo'li. Toshkent, 1992 yil
2. Karimov I.A. Ozod va obod Vatan, erkin va farovon hayot – pirovard maqsadimiz. Toshkent, 2000 yil.
3. Karimov I.A. “Barkamol avlod orzusi” T., 1996 yil
4. Karimov.I.A. «Barkamol avlod-O'zbekiston taraqqiyotining poydevori».T., SHarq. 1997.
5. Karimov I.A. “YUksak ma'naviyat engilmas kuch” – Ma'naviyat.- T., 2008 yil
6. O'zbekiston Respublikasining «Ta'limi to'g'risida»gi Qonuni va “Kadrlar tayyorlash milliy dasturi”. «Ma'rifat» gazetasi. T., 1997 yil 1 oktyabr
7. O'zbekiston Respublikasi maktabgacha ta'limga qo'yilgan Davlat talablari. T., O'z PFITI, Tuzuvchilar Rasulova.M, Abduraxmonova.X 2000 y.
8. «Uchinchi mingyillikning bolasi». tayanch dasturi va ukuv kullanmasi. Tuzuvchilar: M.Rasuleva, S.Mirdjalilova va boshkalar. “Ma'rifat-madadkor”T., 2000 y.
9. «Uchinchi mingyillikning bolasi». tayanch dasturi va ukuv kullanmasi uchun badiiy tuplam. Tuzuvchilar: D.Koraboeva, Z.Ibroximova va boshkalar. “Ma'rifat-madadkor”T., 2002 y.
10. «Bolajon» tayanch dasturi, Tuzuvchilar: S.Mirdjalilova, M.Rasuleva va boshkalar. “Ma'rifat-madadkor”T., 2010 y.
11. Voxidov M.. «Bolalar psixologiyasi» Toshkent. 1992 y.
12. Vohidov M.V. Maktabgacha tarbiya psixologiyasi. T., “O'qituvchi”,1994
13. Davletshin M.G. va boshqalar. YOsh davrlari va pedagogik texnologiya. T., 2004
14. G'aybullaeva M., D.Gaybullaeva, Bir yoshdan uch yoshgacha bulgan bolalar tarbiyasi, T., Ilm-ziyo nashriyoti, 2006 yil.
15. Ivanov P.I., Zuffarova M.E. Umumiy psixologiya., T., 2008 yil

16. Ibragimov X., U.Yuldoshev Pedagogik psixologiya, Uzbekiston faylasuflari milliy jamiyati nashriyoti, T., 2009 yil.
17. Kalyushen G., M.Deyugina «Yo‘rgakdan maktabgacha» 1996 y.
18. Krutetskiy V.A. Pedagogik psixologiya asoslari. T., “O‘qituvchi”, 1996
19. Leventuev P., A.Askarxujaev, B.CHudnovskiy, M.Voxidov «Bolalar psixologiyasi ocherklari».
20. Loginova V.I., P.G.Samorukoalar taxriri ostida «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» . «Tarbiyachi» T., 1991 y.
21. Nishonova Z., Alimova G. Bolalar psixologiyasi va o‘qitish metodikasi. T., 2007 y.
22. Nishonova Z.T. «Bolalar psixologiyasi» ukuv kullanma. – T., 2006 y.
23. Norbosheva M. Bolalar Psixologiyasi. T., 2002 yil
24. Raximova N."Kuyla, oftobim". Toshkent 2006 yil
25. Xasanboeva O.U va boshqalar. «Maktabgacha ta’lim pedagogika». T., «Ilm ziyo» 2006.
26. YUsupova P. «Maktabgacha tarbiya pedagogikasi» «Tarbiyachi» T- 1993y.
27. "O‘zbekistonda maktabgacha ta’lim tizimini modernizatsiyalash-yuksak ma’naviyatli kelajak avlodni tarbiyalash negizidir" mavzusidagi respublika ilmiy-amaliy anjumani materiallari. Toshkent - 2009 yil.
28. SHerbakov A.I. YOsh psixologiyasi va pedagogik psixologiyadan praktikum. T., 1991
29. G‘aybullaeva M., D.Gaybullaeva, Bir yoshdan uch yoshgacha bulgan bolalar tarbiyasi, T., Ilm-ziyo nashriyoti, 2006 yil.
30. G‘aybullaeva M., "Farzandlarimizni allalab. erkalab o‘stiramiz". T., 2006 yil
31. G‘oziev E. Psixologiya. T., “O‘qituvchi”, 1994
32. [www.Ziyo.net](http://www.Ziyo.net)
33. [http://www. Zio-net.uzb/](http://www.Zio-net.uzb/)